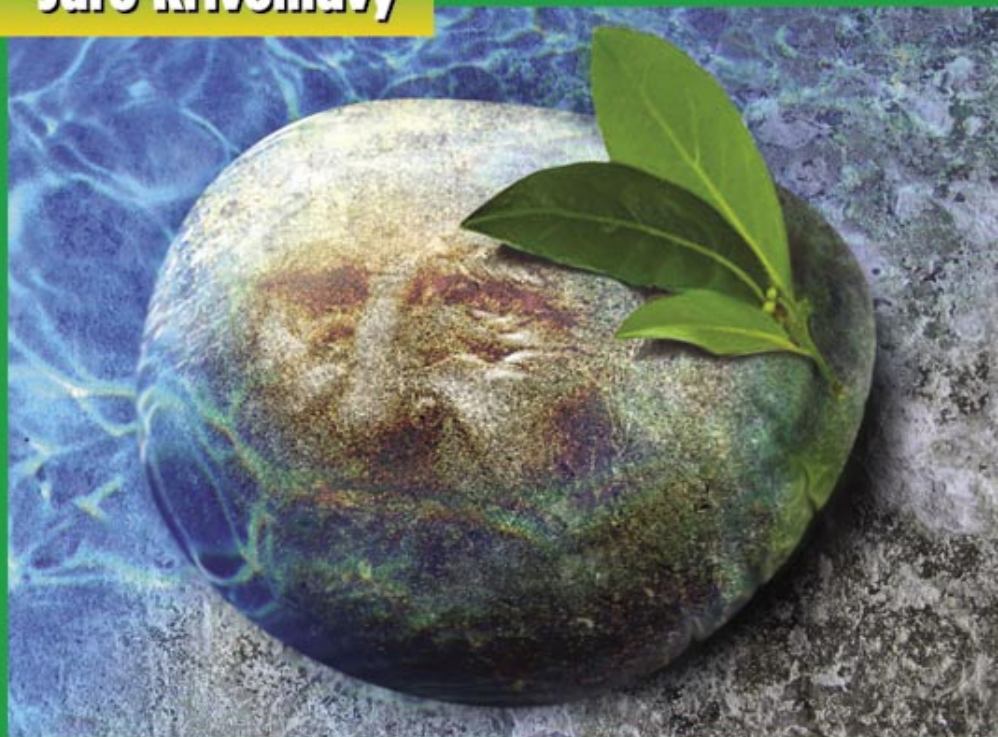

Jaro Křivohlavý

PSYCHOLOGIE MOUDROSTI A DOBRÉHO ŽIVOTA

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

*Tuto knihu věnuji světlé památce vzácného a moudrého přítele,
profesora Jana Hellera (1925–2008).*

Jaro Křivohlavý

prof. PhDr. Jaro Křivohlavý, CSc.

PSYCHOLOGIE MOUDROSTI A DOBRÉHO ŽIVOTA

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 3520. publikaci

Odpovědná redaktorka Zuzana Koutná
Sazba a zlom Martina Hukalová
Počet stran 144
Vydání 1., 2009

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

Recenzoval:
prof. PhDr. Jiří Musil, CSc.

© Grada Publishing, a.s., 2009
Obrázek na obálce © doc. MUDr. Pavel Žáček, Ph.D.

ISBN 978-80-247-2362-4 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6838-0 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

Předmluva	7
1. Úvod – Co je moudrost?	9
1.1 Proč se vůbec zajímat o otázky moudrosti?	10
1.2 K čemu potřebujeme moudrost?	12
1.3 Inteligence a moudrost	13
1.4 Moudrost a zrání osobnosti	16
2. Koho lidé kolem nás považují za moudrého člověka? A proč?	18
2.1 Implicitní pojetí moudrosti	18
2.2 Kdo je moudrý podle mě? – A podle tebe?	19
2.3 Jaké charakteristiky má moudrý člověk?	20
2.4 Jak vypadá model lidového pojetí moudrosti?	23
2.5 Jak nás ovlivňuje vzor moudrého člověka?	26
3. Kdy je určité jednání možno považovat za moudré?	31
3.1 Explicitní pojetí moudrosti	31
3.2 Tři přístupy k problematice psychologie moudrosti	33
3.3 Berlínský model psychologie moudrosti	37
3.4 Kritéria moudrosti	39
3.5 Způsob zjišťování moudrosti	42
3.6 Co se zjistilo ve výzkumu moudrosti?	43
3.7 Moudrost v programu celkového vývoje člověka	46
4. Kulturní odlišnosti v pojetí moudrosti	48
4.1 Pojetí moudrosti v různých kulturách	48
4.2 Vývojový model moudrosti	52
4.3 Analytické a syntetické složky moudrosti	54
5. Moudrost jako osobnostní charakteristika	56
5.1 Obecná a osobní moudrost	57
5.2 Moudrost a vývoj našeho „já“	62
5.3 Je moudrému člověku dobře?	63

5.4	Dva druhy zrání osobnosti	64
5.5	Moudrost a zralost sebehodnocení	66
6.	Moudrost jako zdroj životní síly	69
6.1	Jak se moudrost projevuje v životě	69
6.2	Kritéria silných stránek charakteru	72
6.3	Silné stránky moudrosti.	73
6.4	Praktické využití poznatků o moudrosti jako zdrojů síly.	81
7.	Nemoudré jednání – psychologie hlouposti	82
7.1	Nemoudrost v pohledu antických postřehů.	83
7.2	Hlubší pohledy na nemoudré jednání.	84
7.3	Psychologická pojetí nemoudrosti	85
8.	Jak se moudrost rodí, rozvíjí a zraje	90
8.1	Dá se rozvoj moudrosti ovlivnit výchovou?	91
8.2	Pokus o výchovu středoškoláků k moudrosti.	92
8.3	Vliv nahromadění důležitých životních zkušeností.	94
8.4	Posttraumatický růst a zrání moudrosti.	95
9.	Moudrost v pohledu spirituality	97
9.1	Kvalita našich rozhodnutí.	98
9.2	Co se rozumí spiritualitou?	99
9.3	Jaký je vztah spirituality k moudrosti?	102
10.	Vertikála moudrosti	104
10.1	Předporozumění	104
10.2	Staroizraelské pojetí moudrosti	106
10.3	Křesťanské pojetí moudrosti	106
10.4	Kierkegaardova vertikála moudrosti	112
11.	Filozofie moudrosti a dobrého života	119
11.1	Mít pro co žít	119
11.2	Sokrates, Platon, Aristoteles.	121
11.3	Pojetí dobra	125
	Závěr	130
	Literatura	133

PŘEDMLUVA

Není to **dobro**, ale **zlo**, co lidi zajímá. „**Zlo lidi fascinuje**,“ píše A. Pieper, profesorka filozofie ze Ženevy. Není třeba k tomu uvádět mnoho příkladů. Stačí otevřít noviny, poslouchat zprávy v rádiu nebo v televizi či jen si začít s někým povídat.

A jak to je s **moudrostí**? Ani ta tak moc lidi nezajímá. Je to spíše **chytrost**, co je zajímavé. **Vychytralost**, s níž ten či onen člověk šikovně něco vytuneloval a získal spoustu peněz. A moudrý člověk? To snad bylo kdysi a jen v pohádkách. Tam asi existoval starý, bělovlasý pán, o němž se říkalo, že je moudrý.

Napsat knihu o něčem, co je či bylo zlé, by bylo lukrativní. Byl by o to velký zájem. Kniha o dobrém a moudrém životě je předem odsouzena k tomu, aby byla pultovním propadákem. V Národní knihovně v Klementinu je v současné době o zlu celkem 82 knih. O dobru jich tam není ani 10.¹

A přece... Přesto... **Kdo by nechtěl prožít dobrý a moudrý život?** Kdo by si nepřál vědět, co je a co není moudrým řešením všelijakých životních problémů a konfliktů? Po léta dávám studentům na fakultě sociálních studií v první lekci přednášek o kvalitě života za domácí úkol napsat esej o tom, jak by chtěli vidět svůj život ve zpátečním zrcátku – kdyby jim bylo 80 let a dívali se na něj, jak ho prožili. A byly to právě tyto eseje, ale nejen ty, co mne přimělo k tomu, abych tuto knížku napsal.

Vzdor všemu jsem se zde pokusil dát pokud možno solidnější informace těm, kteří by chtěli dobře prožít svůj život. Pomoci jim orientovat se v tom, co po tisíciletí bylo na světě k této problematice dobrého a moudrého života ve všelijak těžkých životních situacích zjištěno a napsáno. Poskytnout zájemcům mapu, i když velice stručnou a všelijak nedokonalou.

¹ V Národní knihovně v Praze je o **moudrosti** knih hodně, celkem 210. A o čem jsou? O moudrosti dálného východu – Indů i Inků, určitých lidí – např. Šrí Nisargodatta Maharadže, Konfucia, Chesterona atp. O moudrosti křesťana, zennu, hinduistických gurů, antických filozofů, elfů a víl, Keltů, o moudrosti pouštních otců, samurajů, staré Číny, Říma, Valachů, stromů (woodcraft), Augustina, Sv. Františka z Assissi, věků, rabinů, jógy, žen, o moudrosti životní, žalmů, Starého zákona, bible, Knihy Přísloví atp.

A nejen to. Psychologie, která byla a je nejen mou profesí, ale životní láskou, se v posledních desetiletích začíná těmito otázkami zabývat. Pravdou je, že se po celé století intenzivně zabývala inteligencí, ale nakonec si přece jen dala říci a sáhla o stupeň výš – ke studiu moudrosti. Obdobně tomu bylo i v otázkách dobra a zla. Po celých 100 let se psychologové soustřeďovali na studium toho, co je pro člověka zlé, na tzv. negativní věci v duševním životě. I zde se však v posledních desetiletích objevují studie toho, co je dobré. Na některé dílčí oblasti tohoto „dobra“ – např. na otázky naděje, vděčnosti a odpouštění – jsem se pokusil ukázat v předcházejících studiích (Křivohlavý, 2004, 2006, 2007). Moudrost je dalším tématem v této řadě tzv. pozitivní psychologie.

Tato knížka je určena těm, kteří nechtějí, aby jejich život zplaněl a aby ho zbytečně promarnili.

V Třebenicích 19. 3. 2008

1. ÚVOD – CO JE MOUDROST?

„Moudrost se týká významných existenciálních otázek a je součástí sociální interpretace světa.“

I. Ruisel

„Co je charakteristické pro moudrost?“ ptají se M. E. Seligman a Ch. Peterson a odpovídají na to: „Je to určitý druh inteligence, ale opravdová moudrost se liší od inteligence (např. od toho, co se rozumí inteligentním kvocientem – IQ). Liší se i od akademických hodnot (Ing., Dr., docent, profesor atp.). Moudrost znamená něco vědět (vědomosti), to ano, ale moudrost se nedá redukovat na hromadění knižních znalostí nebo na účast na mnoha přednáškách. Nedá se redukovat ani na znalost získaných fakt. Je pravděpodobné, že **moudrost má co dělat se životními těžkostmi, z nichž daný člověk vyšel jako ten, kdo je lépe schopen sdílet to, čemu se naučil s druhými lidmi**“ (2004, s. 3).

V obdobném duchu se dozvídáme, že **moudrost má co činit s velkou šíří i hloubkou poznání o podmínkách života, uvažování o těchto věcech a užití toho v běžném životě.**

Jinde se hovoří o **moudrosti jako o dobrém usuzování o důležitých a ne zcela zřetelných a jasných (tj. nejistých) věcech života.** Patří k ní i dávání rad těm, kteří se do takovýchto situací nejistoty dostávají.

Ještě jinak jde na vysvětlení toho, co to je moudrost, E. H. Erikson (1963). Ten říká, že moudrost je trvalý výsledek toho, že se danému člověku podařilo v životě úspěšně zvládnout obtíže i posledního, vrcholného stadia zrání osobnosti, a tak dospět až do opravdové dospělosti. Rozumí tím **vykrytalizování schopnosti přijímat s nadhledem úspěchy i neúspěchy** a dosáhnout integrity, harmonického stavu osobnosti. V praxi to znamená **i překonání zoufalství a beznaděje.** Ten, kdo dosáhne moudrosti, ten dojde podle E. H. Eriksona k přesvědčení, že **jeho život nebyl marný, že byl opravdu smysluplný, že ho nepromarnil.**

Ch. Peterson a M. E. Seligman, po seznámení se s mnoha desítkami definic moudrosti, shrnují poznání takovýmto způsobem: „**Moudrost je zna-**

lost, která je v samém jádru osobnosti, o kterou se tvrdě bojuje celý život a které se potom používá pro všeobecné dobro“ (2004, s. 39). A dodávají: „Moudrost je vznešená forma inteligence, na niž se nikdo nezlobí a každý člověk si jí váží.“

1.1 PROČ SE VŮBEC ZAJÍMAT O OTÁZKY MOUDROSTI?

Jedním z našich základních úkolů – a tím i úkolů psychologie – je **„poznání proměnných, které jsou nevyhnutelné pro lidské přežití“** (Ruisel, 2005, s. 112). Do souboru poznatků tohoto úkolu patří mimo jiné i studie moudrosti.

Psychologie tam přispívá mnohým, kromě jiného i studiem paměti. Díky **paměti** nemusí člověk – lidově řečeno – dvakrát zakopnout o tentýž kámen.

Paměť, nejen naše vlastní, ale i paměť lidí, s nimiž přicházíme do styku, ba i těch, s nimiž jsme se nikdy nesetkali, ale o jejichž poznatcích se můžeme něco dozvědět díky tomu, že nám byly (např. písemnou formou) předány, patří do souboru tohoto „zlatého pokladu lidstva“. **Poznatky o moudrosti**, o tom, co se ukázalo jako dobré (obecně řečeno k přežití), tvoří nejcennější jádro paměti. I. Ruisel upozorňuje na to, že „paměťové stopy přenášející informace ovlivňující přežití lidského fenotypu obsahují informace, které přenášelo přinejmenším 80 generací – včetně impulsů usměrňujících lidské myšlení a jednání“ (2005, s. 113).¹

Tak, že se seznamujeme s tím, co se v kultuře traduje pod termínem „moudrost“, získáváme přístup k samému jádru jedné z nejdůležitějších lidských schopností – toho, co nám (obecně řečeno) pomáhá přežít.

¹ V posledních letech se stále častěji hovoří o tom, co je takto uloženo v lidské paměti, jako o memech. Termínem „memy“ se při tom rozumí něco do určité míry obdobného (analogického) jako jsou v genetice geny. Rozdíl je v tom, že geny se přenášejí „automaticky“ biologickou cestou, kdežto memy se přenášejí sociální či kulturní cestou.

Desatero důvodů proč se zabývat otázkami moudrosti:

1. Moudrost je něco, o čem – jak se ukázalo v průzkumech – mají povědomí lidé na celém světě. Je to „něco“ staronového – setkáváme se s ní v průběhu celých dějin lidstva v přerůzných kulturách.
2. Moudrost je něco, čeho si lidé na celém světě vždy vážili a i dnes si toho váží a vysoce to hodnotí.
3. Většina lidí uvádí moudrost na prvním místě v žebříčku hodnot a žádoucích charakterových vlastností osobnosti.
4. V psychoterapii je nabytí moudrosti jedním z nejžádoucnějších cílů veškerých snah (viz opak psychicky rozházeného člověka).
5. Pedagogové považují moudrost za cíl svého výchovného snažení. Viz bonmot: „Synu, uč se moudrým býti.“
6. V psychologii osobnosti je moudrost něčím, co není možno opomenout, nemá-li v pojetí člověka něco podstatného chybět.
7. Ve vývojové psychologii je dosažení moudrosti považováno za vrchol zrání člověka.
8. Ukazuje se, že moudrost má vztah k tomu, zda je, nebo není člověku dobře (well-ness) – a to má v našem životě svou cenu.
9. Moudrost ovlivňuje směřování našeho života – dává našemu životu smysl.
10. Moudrost integruje naši osobnost a hlouběji ji zakotvuje – pracuje proti vnitřnímu chaosu, neuspořádání a dodává člověku identitu (ujasněné pojetí o tom, kým je).

Jen pro orientaci... **Moudrost je:**

- **Schopnost odlišovat věci podstatné od nepodstatných** – nejen věci materiální, ale i vztahy, včetně vztahů sociálních (vztahů mezi lidmi), ba dokonce i představy, myšlenky a pojetí.
- **Dívat se na vše, co se děje, s nadhledem** a nebát se přesahu toho, co se nám zdá obvyklé (transcendence) – a podle toho i žít.
- **Schopnost rozlišovat nadějně směřování života od toho, které opravdovou naději nemá.** Nejen to odlišovat, ale podle toho se i rozhodovat, jednat a žít.
- **Žít v nadějném duchu,** jednat v harmonii s „vanutím života“, v souladu s negativní entropií.

„Moudrost je vnímána jako výjimečná úroveň lidského fungování. Je dávana do souvislosti s ideálem lidského vývoje. Je chápána jako to, co je v pozadí cílevědomého a cílesměrného jednání člověka.“ (Výrost, 2006)

Spojení dobra a moudrosti se datuje od dob antické filozofie. Tam byla věnována mimořádná pozornost moudrosti. Sokratovi, Platonovi a Aristotelovi bylo jasné, že **ten, kdo chce prožít dobrý život, musí vědět, oč jde, a znát cestu k němu**. A to poskytuje moudrost.

1.2 K ČEMU POTŘEBUJEME MOUDROST?

Moudrost je možno chápat i jako mapu. Mapu obdobnou mapě krajiny. Jak důležitá je, to obvykle poznáváme, když jsme tam, kde jsme nikdy nebyli. Tam nám jsou mapa a kompas neocenitelnou pomocí k tomu, abychom došli tam, kam dojít chceme – abychom se orientovali v neznámé krajině. Abychom věděli, kam která cesta vede, kde je možno sehnat něco k jídlu, kde je močál, v němž je možno se utopit, a kde naopak roste mateřídouška. Není marné vědět, kde se střílí a kde jsou jedovatí hadi.

Jistá obdoba této situace je i na cestě života. I tam je dobré mít nejen dobrý a nosný cíl, ale i mapu, která nám pomáhá orientovat se ve světě etických jevů. Jen na okraj: **čím se zabývá etika**, o které zde hovoříme? Odpověď je jednoznačná: otázkami dobra a zla. A čeho se to týká? V první řadě otázek vztahu člověka k člověku – ať v jednotném, či množném čísle. A za druhé vztahu k životnímu prostředí, v němž žijeme.

Se zájmem o otázky etiky to je jako se zájmem o zdraví. Dokud člověku nic není, dokud mu vše slouží „jak sloužit má“, o otázky zdraví se nezajímá. To vše se změní za dvou různých situací. V první řadě tehdy, když najednou na vlastní kůži poznává, že mu něco je, když se při nehodě zraní nebo když se u něho objeví dlouhodobá nemoc. V té chvíli se začne zajímat o otázky zdraví. Obdobně tomu tak je, když se něco stane blízkému člověku, např. když se někdo z rodičů nebo sourozenců či dětí těžce zraní při autonehodě nebo když takto blízký člověk onemocní nemocí s nedobrou (infaustní) vyhlídkou do budoucnosti (prognózou).

O otázky dobra a zla, případně o otázky moudrosti se též moc nezajímáme, dokud se nás zlo a nemoudrost nedotkne. Když nás ale někdo zraní, okrade,

podvede nebo pomluví, začneme si klást otázky po dobru a zlu. Když se něco takového stane v naší blízkosti, taky nás to vzbudí z letargie (lehkého spánku zájmu). Ještě naléhavěji si je klademe, když to zlo je velké. Příkladem mohou být útoky ozbrojených skupin, teroristů, mafie a gangsterů. Nejen to. Otázky dobra a zla vystupují nejnaléhavěji, když se setkáváme se zlem, které bere na sebe povahu války. Ve 20. století toho bylo až až. Zhruba 10 milionů zabitých v první světové válce a zhruba 60 milionů zabitých ve druhé světové válce. A válčí se pořád dál. Otázkou je, zda takovéto vykřičníky stačí k tomu, aby nás probudily z nezájmu.

Poznámka pro ujasnění: Mohl by vzniknout falešný dojem, že otázky moudrosti se týkají jen lidí vzdělaných, případně těch, kteří mají minimálně vysokoškolské vzdělání. Tato představa je falešná. Kolikrát se setkáváme s velice nemoudrými rozhodnutími a kroky lidí s nejvyšším vzděláním a naopak s velice moudrým postupem a celým životem lidí, kterým se mnoho vzdělání nedostalo.

1.3 INTELIGENCE A MOUDROST

R. J. Sternberg (2005), který se celý život zabýval otázkami inteligence a vydal i dvě monografie o moudrosti, upozorňuje na několik důležitých momentů zamyšlení nad otázkami inteligence a moudrosti. **Intelligence** vyžaduje vždy vyrovnané respektování **tří skupin zájmů**:

- dané jednající osoby,
- druhých lidí,
- širšího okolí.

Vyžaduje též vždy i vyrovnané **respektování tří cest**, kterými je toho možno dosáhnout:

- přizpůsobení (adaptace) sebe i druhých danému stavu prostředí,
- formování (změna) prostředí tak, aby bylo vhodnější k životu všech tří výše uvedených skupin a výběru skupin zájemců,
- vyhledávání (tvorba) nového prostředí.

„**Moudrost** se snaží o vyrovnané řešení obou trojic cílů a cest. **Nemoudré** (hloupé) řešení potom porušuje rovnováhu mezi těmito cíli i cestami k nim“ (s. 346 a 348). R. J. Sternberg (2005) používá termínu „**tiché poznání**“ (tacit knowledge) k vyjádření toho vědění, které obsahuje u daného problému vyrovnané výše uvedené znalosti tří oblastí potřeb a tří cest vedoucích k jejich uspokojení. Nemoudrost (hloupost) spočívá obvykle v tom, že využití znalosti je pokřivené. Demonstruje to na případě jednání Hitlera a dalších diktátorů. Za ještě extrémnější případ považuje tzv. **bezmyšlenkovitost** (mindlessness). Tu demonstruje na jednání některých diktátorů z nedávné minulosti.

POZVÁNKA K ZAMYŠLENÍ SE NAD TÍM, CO SE ROZUMÍ MOUDROSTÍ A JAK JI CHÁPAT

J. J. Kupperman (2005) se pokusil nastínit několik charakteristických rysů filozofického hovoru o moudrosti. Není marné dát se jeho myšlenkami vést tam, kde si chceme ujasnit, co to asi moudrost je a oč jde tam, kde o někom řekneme, že to je moudrý člověk. Proto zde v úvodu dáváme možnost seznámit se s několika jeho myšlenkami o tomto tématu.

„Moudrost je v první řadě chápána jako vědět ‚jak‘. Vědět ‚jak‘ znamená nejčastěji **vědět, jak moudře žít**. To je obsahem tzv. populární literatury o moudrosti. Vědění o tom, jak moudře žít, samo o sobě nestačí. Musí se též projevovat – ‚zrcadlit‘ – v konkrétním životě moudrých lidí. Tak **praktický život moudrých lidí naznačuje, co se rozumí moudrostí** – jaký je význam toho, co označujeme slovem ‚moudrost‘. Tento význam může být zcela ‚otevřený běžnému myšlení‘. Může však být určitým způsobem skrytý (tajně zakódován).“ (Kupperman, 2005, s. 246)

V pozadí pojetí moudrosti je přesvědčení, že lidé nejsou perfektní, že něco dělají špatně a něco naopak dobře, ba dokonce i ti, kteří mnohé dělají dobře, dělají určité věci ještě o stupeň lépe (moudřeji).

Moudrost je podle pojetí J. J. Kuppermana (2005) obvykle chápána ve dvojím rozsahu. Jedním je (specifické) pojetí moudrosti jako řešení zcela konkrétní (určité) složité (nejasné, problematické) životní situace. Druhým je obecné (generální) pojetí moudrosti jako „moudrého života“.